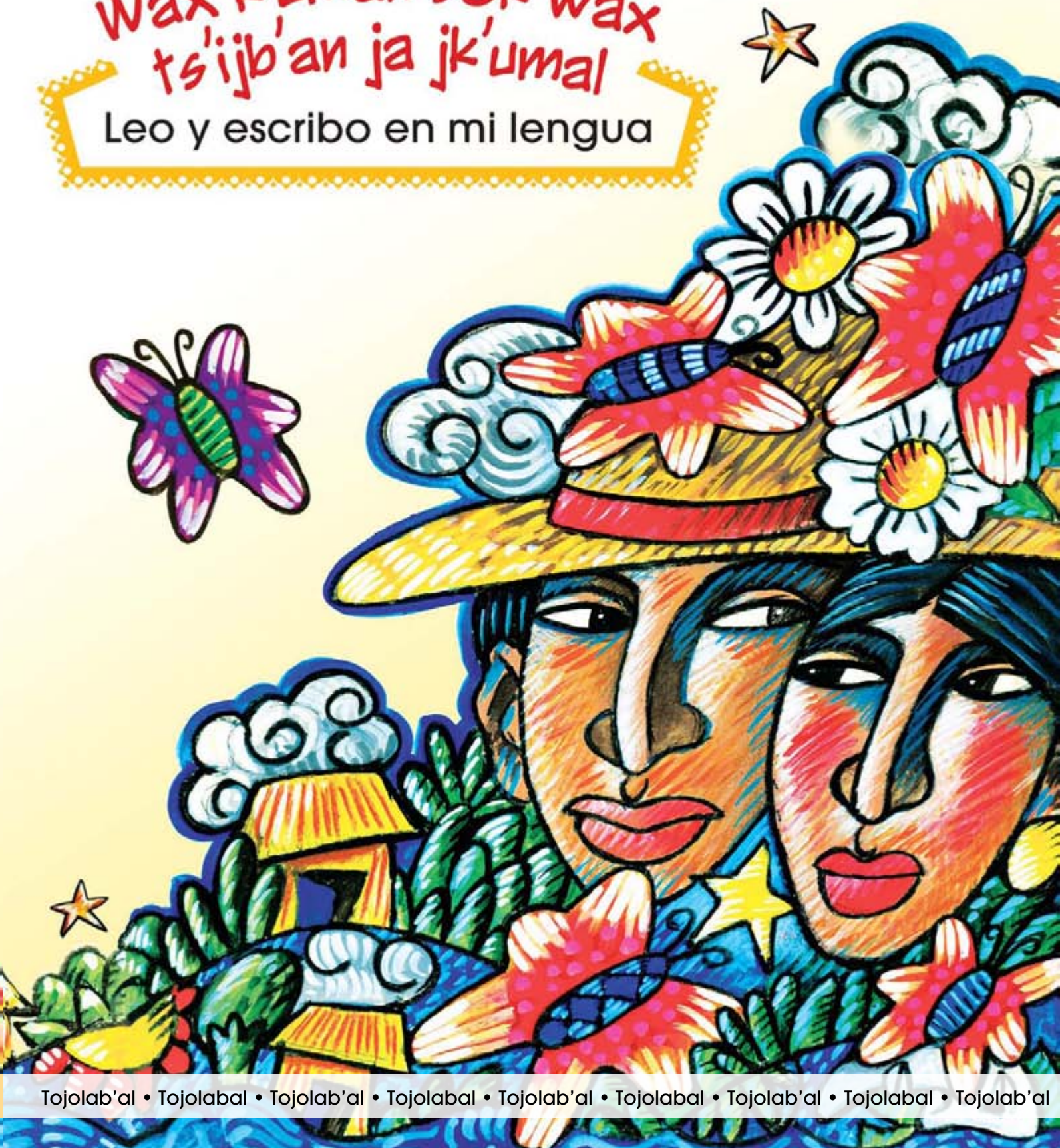


Wax k'uman sok wax
ts'ijb'an ja jk'umal

Leo y escribo en mi lengua



Créditos a la presente edición

Coordinación académica
Emilio Cruz Gómez
Sara Elena Mendoza Ortega

Compilación de textos
Alejandro Díaz Cruz

Traducción a la lengua Tojolabal
Rogelio Hernández Pérez
José Alfredo Pérez Hernández

Asesoría pedagógica
Elisa Vivas Zúñiga
Asesoría lingüística
Otto Schuman Gálvez

Coordinación gráfica
y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández
Ricardo Figueroa Cisneros
Jorge Nava Rodríguez

Seguimiento editorial
Ma. del Carmen Cano Aguilar

Revisión editorial
Ruth González Balvanera
Alejandro Silva Solís
Jesús Eduardo García Castillo

Diseño
Mariana Ramos Rodríguez

Diagramación
Paloma Casados Palomares
Norma Gpe. García Manzano

Diseño de portada
Isabel Gómez Guizar

Ilustración de portada
José Esteban Martínez E.

Ilustración
Belen García Monroy

Leo y escribo en mi lengua. Tojolabal. MIBES 3. Libro de lecturas. D. R. © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, México, D. F., C.P. 06140. Primera edición 2009.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin la autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Respetuosos del derecho de autor, autores y editores de esta publicación tuvimos cuidado en obtener por escrito las autorizaciones para reproducir todas las imágenes y/o los textos aquí incluidos; sin embargo, algunas veces no fue posible determinar el titular de su propiedad intelectual. En caso de inconformidad, favor de comunicarse a este Instituto para hacer la aclaración correspondiente.

ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9

ISBN *MEVyT Indígena Bilingüe con español como segunda lengua*: 970-23-500-4

ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Tojolabal. MIBES 3. Libro de lecturas. *Wax k'uman sok wax ts'ijb'an ja jk'umal tojol ab'ali*. MIBES 3. Ju'un b'a sk'umajel: 978- 970-23-0848-5

Impreso en México



Sb'a'al

Yajtab'il slam

Yaljel sb'a'al.....	3
Jun kalax untik kawuj	4
Ja tantik <i>lobo</i> sok ja tantik ts'i'i wa'ne schapjelsb'aje b'a oj tiro'anuke'	5
Tsamal lo'il jo'lajune yajtab'il	6
Ja yajni xatulu wab'ejj	8
Jun kawuj, jun wakax, jun ts'i' sok jun winik	10
Ts'eb'oj b'a sk'anjel jb'ajtik	12
Yab'alil k'anwanel	14
Wax k'intesjb'aj sok wax ts'eb'antajb'aj	16
Jasunk'a yi'oji	18
K'umaniye... ja chu' jumasa	20
Ka'ax	22
Ja nichim sok ja asoni	25
Jun chulchul, jun wo' sok jun ts'eb'oj	28
Jasyuj ja wax ok' ja bonete	31
Ja <i>azul</i> slam ju'unie	34
Yayjado ja chajab'aki	37

Yaljel sb'a'al

Ja ju'un iti', wax ka'tik sb'i'iluk ju'un b'a sk'umajel, b'a oja ta' lo'il jumasa ts'ijb'anub'al b'a oj skoltaya ja yajni xak'ulan ja jujuntik a'tel ja b'a waju'un b'a sneb'jeli, cho jachni b'a oja wab' yajb'al ja sk'umajel ja ju'uni. Ja lo'il jumasa sb'a'alaneji, ts'axi yuja wax na'xi ke oj ochan jun sneb'jel ja sk'umajel atuch'ili sok b'a sk'umajel tsats ja ju'uni, sok jujuntik b'a oja neb' jastal ts'ijba'nub'al ja jk'umaltiki.

Ja ju'un iti', ayi'oj oxe spilulab'il: lo'il jumasa b'a sk'umajel tsats, lo'il jumasa b'a sna'jel sb'aj ja jk'umaltiki sok tuk lo'il. Ja b'a b'ajtan tsome'i oj makunukawuj b'a oja neb' sk'umajel atuch'il sok sk'umajel tsats ja ju'uni; ja b'a schab'il tsome'i b'a oja aja neb' jastal ts'ijb'unub'al ja jk'umaltiki; ja'xa ja b'a yoxil tsome'i b'a oja neb' sk'umajel mas, oja wab' sb'ej sok oja wab' yajb'al ja lo'il waxa k'umani. Sok ja tsa'an lo'il jumasa iti' oj b'b' ak'uluk ja yajni xak'ana'i ma yajni xyalawab' ja waje'uman ju'uni.

Wax k'anxi lek oj e'kawujil.

Jun kalax untik kawuj

(K'utsan lo'il)

Jun untik kawuj jel tsats ja sk'ujoli, ya'kan ja takin sat k'inali, k'ot b'a jun niwan chonab' b'a oj sje' ja yajneli.

Ja jastal wax ajni ja chante jawi, lajan sok mi' oja k'u'uk. Wax welinaji ja sb'anaki, jel najat ja yik'i. Yajni wax ajni wa sb'i'a sb'aj, ja'xa ja yechi jel niwan xkan lechan ja b'a lu'umi. Me'y yora'il wax ajni, chikan b'a chikin sat k'inal wa stojo'a sok mi'yu wa sneb'a janek'-ita oj ajnuk. Wax ajni ja janek' wa sk'ana'i, mi' chikanuk b'a wa xk'ot tik'an ja yajneli sok me'y ma oj alunuk yab' jastal oj ajnuk, spetsanil ja yaltsili, ja'ch jastal iti' sje'a ja yip ja kawu jawi.



Horacio Quiroga. "El potro salvaje", Editores Mexicanos Unidos, México, 1992, p. 222.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Ja tantik *lobo* sok ja tantik ts'i'i wa'ne schapjelsb'aje oj tiro'anuke'

(Lo'il wax julb'esni)

Schap'asb'aje ja tantik *lobo* sok ja ts'i jumasa b'a oj slaj yipe'.
Ja tantik ts'i'i stsa'awe jun ts'i *griego* ja ma oj sk'ul *mandari*, pe
lajansok mi' wa sk'ojolan oj stsom ja smoji b'a oj stu-leyi ja tiro'i,
ti' yala'a:

Wan-ama xana'awex jasyuj ja lom mi xk'ujolan xch'ayi. B'ajtan
oj chaptik lek ja jas oj jk'uluktiki, ja tantik *lobo*'i junxta yintile',
sniwakile, sok junxta yelawe, ja'xa ja kentikiki tuktukil ja jmodo-
tiki, kelawtik, sok tuktukil b'a jakelotik-a, ja kelawtiki mi' junukxta
jastal ye'nle, ayotik chak, k'ik' sok sak.

Jastal oj jlaj kiptik soke ja ta mi' lajanukotiki'.

Ja yaj wax k'anatik oj jmojtajb'ajtiki, ta junxtak'a lajan ja jas wax
k'anatiki sok ja jas wax *pensarantiki mas* oj elkotik'ot slekilal.



Esopo, *Fábulas*, Educación y Desarrollo Contemporáneo, www.edyd.com.

Tsamal lo'il j'olajune yajtab'il

Jel xk'anawa ja yajni wala ch'ab'ani'i yuja lajansok mi' te'yuka'i, a'ma najat-ayukon waxa wab'yon ja'xa jk'umali mi' wa syamawak'ote, lajansok lupupel ja wa sati'.

Sok lajansok oj slut sb'aj ja wa ti' sok jun ujts'anel, yuja b'a kaltsil ti' najka b'ut'elkuj ja jasajunuki.

St'ilanil jasjunuk b'ut'el ja b'a kaltsili.

Pejpen wayich, lajansok ja kaltsili.

Sok lajansok ja ab'al chamk'ujoli.

Jel xk'ana ja yajni wala ch'ajb'ani yuja lajansok najat-aya.

Lajansok jel la josjoni, tsamal pejpen.



A'ma najat ayukon waxa wab'yon, ja'xa jk'umali mi' wa slajawak'ote.

A ch'ab'anukon sok ja wa ch'ab'aneli.

A cho lo'lanukon sok ja wa ch'ab'aneli.

Chikan jastal jun luz, tsamal jastal jun k'oros.

Ja'chuka jastal a'kwai, ch'ab'an wala aji sok ay wa lijpel.

Ja wa ch'ab'anili jach jastal k'anal, najatlek-aya sok jel tsamala.

Jel xk'anawa ja yajni wala ch'ab'ani, yuja lajansok mi' te'yuka'i.

Najat-aya sok chamelk'ujol, lajansok chamelxa, jun ab'al ma jun tse'nel malansok-a.

Gustolek ayon, tsamal ayon yuja mi' meranuki.



Pablo Neruda. "Poema número 15", en *Álbum de oro del declamador universal*; Editores Mexicanos Unidos, México, 2001, pp. 166-167.

Ja yajni xatulu wab'ej

Ja yajni xatulu wa b'ej
Kechan oj kanuk ja wa na'jeli
Jun ch'ab'an luwar, jun altsital stuch'il
jun jalal majlanel sok jun tsamal wayich.

Ja yajni xatulu wa b'ej
kechanxta oj k'el ja *azul* sat Kinali
ja sjupupel ja sakal asoni
ja yaxal job' sok snichmali
sok jun yajk'achil sak'wel.

Ja yajni xatulu wa b'ej
Sata ojto tse'nikon
Yujni jel oi jna'a'a
oj pamaljuk ya'lel ja jsati
kechani we'n tsamal wala ajyiyon amoka.

Ja yajni xatulu wa b'ej
Chikan b'a ajyiya'a
Yajni oj lut ja jsati
oj lupupuk ja *jpensari*
ti' oj jakukon ak'ujola,
ja jk'umali sok ja jlo'ili.

Ja yajni xatulu wa b'eji
Ja yajni xkila wa'na ja'i
Ja yajni xlijpi ja chawuk ja b'a k'ik'inali.
Ja yajni x-ek 'awuj ja jastal iti'
jel oj jlikikuk oj kab'i
sok oj jmajla oj kil-a pilan ek'ele.

Ja yajni xatulu wab'eji
Ja yajni la waji, jasma oj ek'uk.



Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Jun kawuj, jun wakax, jun ts'i' sok jun winik

Ja Zeusi, yora ya'yi sak'anil ja winiki kechan t'usan jab'il ya'yi. Ja winiki yajni ya a'tijuk ja s-olomi ti' stojb'es jun na'its-a b'a oj ajoyuk ja yaj xjak ja yixawil che'eji.

Jun k'ak'u'il jel ja che'eji cho och ya' tsatsal ja', ja'xa ja kawu mi' kuchwiyu ja che'eji, ti' waj sk'an skoltajel b'a snaj ja winiki.

Jaw iniki yala oj koltanuk pe ja'ta wanb'i xk'eb'jiyi t'unuk ja sja'b'il ja kawu, lekni yab' ja kawu'a.

Jula wakaxi, jel ajulasb'aj yujil ja *mal tiempo*, ja jas aljiyab' ja kawu cho jach aljiyab' ja ye'ni yuj ja winiki, sk'eb'a t'usan ja sja'b'ili ti' a'ji ochuk ja b'a na'itsi.

Tsa'an k'ot ja ts'i'i cho wanxa chamel yuja che'eji, cho sk'eb'a t'usan ja sak'anili ti'to cho a'ji ochuk ja b'a yojol ja na'itsi.

Ja b'a lo'il iti', ja yajni wa xch'ak ja sak'anila w inik ak'ub'alyi yuja Zeusi jel lek sk'ujol, yajni wa sta'ak'ot ja jab'il sk'anunejyi ja kawu'i jel kech xya'a sb'aj, yaj te'y b'a sja'b'il k'eb'ub'alyi yuja wakaxi jel xk'ulwani *mandar*, ja'xa yajni wa sta'ak'ot ja sja'b'il k'ebub'alyi yuja ts'i'i, lomxa jel xtajki sok jel x-ok'i.

(Lo'il wax julb'esni)

Ja lo'il iti' wax yala jastal wax ek' ja jsak'aniltiki: yal untik lekil sk'ujol, kechil kerem ma ak'ix, winik jel swa'el *mandar* sok tatjun ma me'jun jelxa xtajki sok jelxa xjak yok'el.



Esopo, *Fábulas*, Educación y Desarrollo Contemporáneo, www.edyd.com.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Ts'eb'oj b'a sk'anjel jb'ajtik

Lek x-ek'awujil, yuja tsamala, wax k'anawa
Lek x-ek'awujil, yuja ke'n jb'aja, wax k'anawa
Lek x-ek'awujil, ja yajni wax k'elawa, wax k'anawa
Lek x-ek'awujil, ja yajni waxa k'elawoni, wax k'anawa.

Lek x-ek'awujil taw axa k'anaw oni
Mi'k'a xak'anawon, lek x-ek'awujil
Ja ya'nwaxa wa'ki jsak'anili, lek x-ek'awujil
Ja yajni xwa chamkoni, lek x-ek'awujil.

Lek x-ek'awujil b'a wa tsamal sak'anili
B'a wa ch'ayelali, lek x-ek'awujil
Tsamal x-ek'awujil jaw axa telaw oni
Tsamal x-ek'awujil ja yajni waxa likaw oni.

Lek x-ek'awujil ja yajni wax eljan ja k'ak'u
Yajni xawa'ab'aji, oj syajb'es ja yala sati'
Lek x-ek'awujil ja yaxub'il ja a'kwali
B'a wax pulja'ini'i oj sta'wak'ot wayel.

Jama wa sati' b'a lek x-ek'awujil
Oj ya'wakani ja ma' takal takal wax chami
lek xya ek'awujil ja ma' wax syajb'esa'i.
Lek x-ek'aw ujil yuja slekilali
Lek x-ek'aw ujil yuja waxa kolta ma' ajulasb'aji



Lek x-ek'aw ujil ja yajni jel lek xawilab'ajsoki
Lek x-ek'aw ujil sok ja a'tijum b'a wa naji
Lek x-ek'aw uj sok ja ma'tik sjelaw uji.

A ya'wi ja lu'umk'inal wa lekilal sok nichim
Sok tsamal k'ak'u k'ak'u jumasa
Ja niwanlek ja'i wax ch'ajb'aji, lek x-ek'aw uj
Ja'xa chamk'ujoli oj kumxuk lek xya ek'ew ujil.

Cho yama sok jun ajk'ach stsamalil ak'ujol
Gabriel ja wa sati' sok oj puktes tsamal
Ja satk'inal sok ja jas waxa na'a jun stsamalil
Wax tojb'i b'a wa sat ja chamum jumasa.

Tsamal ixuk... yuja waxa k'anawoni ja ya'ni,
Jel tsamal x-ek' ja k'ak'ui
Lek xek'awujil, wax jk'ana ja ke'ni
Ja jwawtiki sok ja lu'umk'inalli oj stalnaya'e.

Eduardo Marquina, "Salmo de amor", en *Álbum de oro del declamador universal*,
Editores Mexicanos Unidos, México, 2001, p. 13.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Yab'alil k'anwanel

Ja stsamalil sb'ak' wa sati wax ya jak jk'ujol
Ja tsamal yaxal k'inali
K'ik'il k'inal b'a mini t'un xchiknaji ja nan ix awi
B'a sts'e'el ja chi'il niwanlek ja'i,
Ja slijpel ja k'anal
B'a k'ik'il kusan sat k'inal.
Ja sb'ak' wa sati wax ya jak jk'ujol
Ja ya'kwali *verano*'i
Sokni ja yelow ja wa tsamal ts'ujmili,
Ja takin *trigo* jumasa
Sok ja jastal wa sjik'a sk'ujol b'a k'ak'i
b'a tsamakil niwak yoj job'.

Ja wa watsi sok ja yelowi cho me'y yip
Jastal k'k'il k'inal b'a me'y yip,
Jastal ste'il sawus b'a wa'xa takel,
Jastal k'ulaltik b'a ya'ax-ay.

Ja wa watsi ja'ch wax lijpi jastal jun *luz*
B'a *azul* ja yelow ja wax k'elxi najati...
Jel tsamal ja'ch sche'il t'usan
Jastal chotik *alamo*.

B'a sts'e'el ja jun k'ujol niwanlek ja'i.
Ja wa watsi ja'ch wax lijpi jastal jun *luz*
B'a *azul* yelow sk'eljel ja najati.



B'a stsamalil awaltsil
B'a jastal wa waychinel sak'anlek,
Ja yijlab' wa sati wax k'ana oj b'ut' jaj jvaso'i.

Oj k'u'tesjb'aj jun a'kwai
B'a kusan k'ik'il sat k'inal
B'a ja'chuk oj ts'eb'anikon amok
B'a sti' niwanlek chi'il ja'
Jun tsamal ts'eb'j b'a oj ya'kan
Sta'anil ja sts'ujmil jti'tiki...
Ja b'a yijlab' wa sati'
Wax k'ana ti' oj b'ut' ja jvaso'i.

Ja wa watsi oj tulyi jun b'omuk
Snichim ja b'a yixawil yaj k'ak'u'.

Oj t'olyi ya'lel sok ja tsamal yok ja'i...
B'a sb'aj yen ja wa wats jel tsamali,
Oj k'ulyi jun b'omuk sakal nichim.

Antonio Machado. "Inventario galante", en *Álbum de oro del declamador universal*,
Editores Mexicanos Unidos, México, 2001, p. 35.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Wax k'intesjb'aj sok wax ts'eb'antajb' aj

Wax k'intes sok wax ts'eb'antajb'a
Jas wax kala b'a ke'ni wax cho ka b'a we'ni
Ja jas ki'oj ja ke'ni, ay awi'oj ja we'ni
Ja jb'ak'teli cho ab'ak'tel ja we'ni.

Walaw ajyon, sok wax lokowa oj ch'aykotik lajan
Walaw ajyon, wax k'ulan ja jas wax k'anai
B'a oj kil jastal wax k'i' ja ak b'a tsamal job'i
Ja kak'i sok jchik'eli ti' k'iye ili'
B'a lu'um k'inal sok b'a ik' iti'
Ye'n ya'weki jnanjtat ti' jul schonjele ili
Yuntikil ja lu'umk'inal iti' sok ja ik' wa'tik sjak'jel iti'.

Ay ki'o juklajune cha'winike jab'il
Mini jun jchamel
Sok ja tsamal kik'i
Ya'n wax tuluyi ja jts'eb'oji
Sok mi oj ch'akuk ja jts'eb'oji masanto la chamyon
Ach'ab'anuk sje'jeli sok ja tuktukil sk'u'ajeli,
A kumxuk spatik b'a sluar oj ajyuki.

Wax na'a jastal ja sk'ini sok mi'oj ch'ayuk jk'ujol.
Cho mok ma' ch'ayuk sk'ujol
Ja ya'ni ke'n wax k'apa ja kaltsili
B'a jlekilaltik sok junxta kab'altik
Wax ka k'umanuk jpetsaniltik

Sok wax jama ch'tike ja yip ja jastik-ay
B'a lu'um k'inali.

Kanan jmok ja ya'ni
Ajyan jmok jun k'ak'u sok jun a'kwai
Oj je'awi b'a wax jak spetsanil ja tsamal lo'ili
B'a oj ajoyukawuj b'a sniwanil ja lu'umk'inali
Sok b'a nan ixawi,
(aytoni tuk niwan nan ixaw mas najat-aya)
sok mixani oja yam jastikjunuk
b'a ek'ta b'ajtan k'ab'al.
Cho mixa oj ilwanan b'a sat ja chamwiniki
Mi' oj kojlanu ja jastik wax yala ja ju'uni
Mi' ojcho k'el ja satk'inal sok ja jsati
Sok mok ayam ja jaskun b'a jk'ab'i
Oja neb' smaklajel b'a tuktukil chikin k'inal,
Ja'chuk ja lu'umk'inali tsamal
Oj spuktesb'aj sok oj chijkajuk b'a we'na.

Walt Whitman

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Jasunk'a yi'oji

Jasma junk'a yi'oj ja
B'a yoj k'e'eni,
Yuja wax inini sk'ujole ja moso jumasa wax ilji,
Xiwel xiwel wa sk'elawe ja mosa'i
Ja yajni wax k'ot b'a *plaza* ja sk'ak'u'il *domingo* b't'el ja
cha'numi.
Jastal stsamalil sk'eljel ja jwawtik k'ak'u
Ja sak'anon sok ja k'ak'i,
Mi' lajanuksok jun ason wax ek' b'a
Sts'e'el ja satk'inali:
Mi' chikanuk sb'ejlal kechan wax puktesxi,
Wax mojxi, wax ek' jun mukwanel...
Jun spuk'tsinel ja' b'a nak'an yaljel
Wax ek' sk'ujole ta lom tajnel lo'il
Wa sk'eltala'an sb'aje
Wax jak stajkel yaltsile
Ja slijero'il ja cha'neli
Mas takal wax ya'weyi
Masan wax ch'akye
Stsamal sk'ujole cho ch'ab'anxta wax wajye
Wax ch'ajb'ajiye juts'in...
Juts'n itani wax alb'i spetsanil-a;
Cho jastikma junk'a ja jawk'ote

Wani x-ok' tuk ja *gaita*'a
Kechani b'a stsamalil yaltsile
Sok ja spimil tsamal sts'ujmil sti'i
Ja stsamal yok'el ja sk'ini.
Mitoni stulunejukyi k'anw anel-a
A'nima ja'uk jel stsamalili
"Tsamalikxta ja sb'ak' sati"
Yalunejyab' jun yal ch'in kerem
Ja'xa ye'ni jel tuk xch'ach'imali
Wani xnochwani ek'a, cho jelni xtseni'a,
Jel k'ot ek' ja b'a wax aji k'ini
Jelni tsamal xyi'aj-ek' ja smojchili...
Jasma junk'a yi'oj ja yak'ix b'a yoj k'e'eni
Pe jelni x-aljiyuj pilan mosa'il...
Pilan mosa'il b'a najka wa'nxa k'a'el...
Sok merani wax ya'a xiweli
Cho wax chiknaji jastal yik'il chamw inik.



José María Gabriel y Galán, "Qué tendrá", en *Álbum de oro del declamador universal*, Editores Mexicanos Unidos, México, 2001, pp. 397 y 398.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

K'umaniye... ja chu' jumasa

It b'ayek'ot ja ma' je tuk sts'uts'uniye'i,

— Xchi' ja yal untiki.

— Merani'a kijts'in, jastik chante'ila. Mini b'a wax kilatik-a.

— Sb'ajtanil welta wax kilatik, lajansok wa sk'ana oj sk'umukotike.

— Se oj sna'sb'aj ja jtatiki —yuja k'ajyelni b'ejyeli, ma ja jnantiki b'o'ta ayb'a yilunej ja yajni wax w aj b'a alaji yuja jelni a'ay xk'ot yal chante wax w aj sk'ux iximi, ja'ch yala jun yal keremi.

— Merani'a, pe jasunk'a oj k'ultikyi'lei, ojma jmiltiksok ja kuletiki.

— Miyuk mi' lekuk ja ja'chuki

— Nutsab'aj, awa el wewo ja wawule, lom oj spake ajnel —xchi ja b'ankilali.

Ja yal chante jumasai wax k'elwaniyelek jasuk'a oj sk'uluke ja yal chab' untik jawi, mini t'un wa sna'awe ta yuj mi' oj lajxukyujile'a; ti'xa b'ajtel b'ajtel k'e'ye b'ajtel b'a shni'nikil te'altika, jaxa yal keremtik jawi ojxa sts'a'we ajyi... Ts'oj, ts'oj, ts'oj, ts'oj xhiye'xta ja yal chu' jumasa.

— Ilawil jastal-aye kijts'in, lajansok oj sk'umukotik jasma junk'a wa sk'anawe oj yalkab'tiki sok ja jastal xts'ojs'oniye'i xchi' ja ijts'inali.

— Mok san bobo ajyan, jasni junk'a oj yalkab'tik, ja chante jumasa mi'yu wax k'umaniye, kechan wax ya xiwkotik, la jtsa'tiksok ja kuletiki, mik'a oj spake ajnel —xchi' ja b'ankilali.

- Ti'xa awani tsats june ja yal chante'i,
- Moka ts'awotikon mi' jas wax kulantikon awilex.
 - Awe'ma walawex ja jawi, ma'xajunk'a yexb'a jas lom wala k'umaniyexi, mayuj kristyano'ex
 - ja'ch sjob'o xiwel xiwel ja yal keremtiki.
 - Yal chu'otikon, wala k'umanitikon wax cho la tajnitikon jastal tuktukil ma'tuk ay sak'anil, wan-ama xa k'u'anex.
 - miyuk
 - jasyuj... mi'ma b'a waxa wilawex chante b'a wax k'umani'a.
 - Miyuk, mini jun b'a wax kilatikon ja jastal iti'.
 - Pes ti' awilaw ex ja ya'ni, ja'chukotikon jastal we'nlex.

Diego Méndez Guzmán. "Hablaron... las ardillas". *Literatura narrativa*. Jich' sk'op balam, Consejo Estatal para la Cultura y las Artes de Chiapas, 2001, pp. 50 y 51.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk



Ka'ax

Wajkon, mi'ma jas ch'aya k'ujol, lekb'a ka'ax.

Mixani jas xb'ob' kaljb'ajtik... jasni ya'lkujtika wax ka'wakani.
Lek pa majlat'an juts'in...

Jel wa'na ja'i. Majlat'an oj ek'uk.
Lapa jun ak'u'. Jel ja che'ej b'a *callei*.

Lapa jun ak'u' b'a k'ixinlek jastalni yaj k'ak'u. Putsu lekab'aj.
Ch'akma ka kumxukwi ajastib'aji *mínima* jas ki'aj kanawi'a.
Ja wi'ajma wa *foto* sok ja wa *carta* jumasa.

K'elawonxtakan jun welta. Ojxa jipkan jb'ajtik.
Maklawil. Mok ok'kotik, jasni scholkujtik-a...
Jasuk'a oj k'ultik ja ya'ni. Ja b'a ojto jk'ultik ja jastal ajyitiki..., ja
jastik jk'ulantik jun k'ak'u'ili.

Wani xlajxikujtik lek-a, ja'xa wewoi pilan pilanxa oj ek'kujtik ja
jsak'aniltiki. Tuktukil oj ek'kujtik, najka pilanxa na'its oj ajyikotik,
tuktukil oj a'tijikotik pilan pilan oj ajyikotik... Jelni oj na'jb'ajtik-a.

Jel oj najb'ajtik jun *tiempo*. Tsa'an mixani oj kisjb'ajtik-a.

Ja'xtani oj jak ak'ujol jastaloni', oj ajyan jastalni axalek k'ak'u.
Jachukon jachni jastal ajyiyon...Tuktukilxani oj ajyikotika.

Ja ya'ni wanxani xch'ayawa jk'ujola.

B'ob'ta ojto jta'ek'jb'ajtik jun jun k'ak'u
b'a calle naja oj kil-a mixani oj na'le ab'aja.
Jastalni lapan ju ak'u' b'a mix na'ab'aj.

Tsa'an oj ek' jitsan ixaw mixa oj ta'a'ek'e.
Jastalni aji, oja ta'on ek' ti'al sok tuk amo,
wani xna'aja; ja'xa yajni xta'jiwi ti'al ja
jb'i'ili, yuja jelni jk'anaw a b'aj jsak'anili:
jastal aya, oj kut-ex.

Jel tsama b'ob'kujtik ja jas jk'ulantik ja b'a kaltsiltiki.
Cho jelni t'usan ja janek' jk'anajb'ajtiki
w antoma xjak ak'ujol. Jel tsamal ek'kujtik
ja'xa wewo tukxani ja jastik wax jak jk'ujoltik-a.

Ja jastal ke'ntiki, ja'chni ja ma'tik ch'akta chamuki,
ja yajni smeranil kaltsiltik jk'ana jb'ajtiki.
Wani xya'a cham k'ujolil ja jaw a.

Yujnima junxta kab'altikb'a'a.
Ja'chukotik ama jastal tuk jmojtik. K'ela, jelto wan' ja ja'i.
Kanan jmok lekma, la' mokto alap jawa k'u'i. K'ela, cho jelni
ache'ej ja b'a callea.

B'ob'ta oj lajxukujtik, chikani jastaluk.

A'nima tuktukil ja jas wax yala ja kaltsiltiki, tsa'an oj lajxukujtik
"mitoni xch'ayatik spetsanil-a".

Lajxa jch'ay jk'ujoltik yuja ojxa ka'kan jb'ajti ajyi

Yujila ta ka'k'akan jab'ajtiki mini lekuk-a, ja'ni'a, kulanen b'a
jts'e'el a'xa wa kulan, ojni cho kumxuk amok jaj chamk'ujolil
ajyi'i jelni oj k'an'a'a.



Paul Gerald, "Salmo de amor", en *Álbum de oro del declamador universal*,
Editores Mexicanos Unidos, México, 2001, p. 13.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Ja nichim sok ja asoni

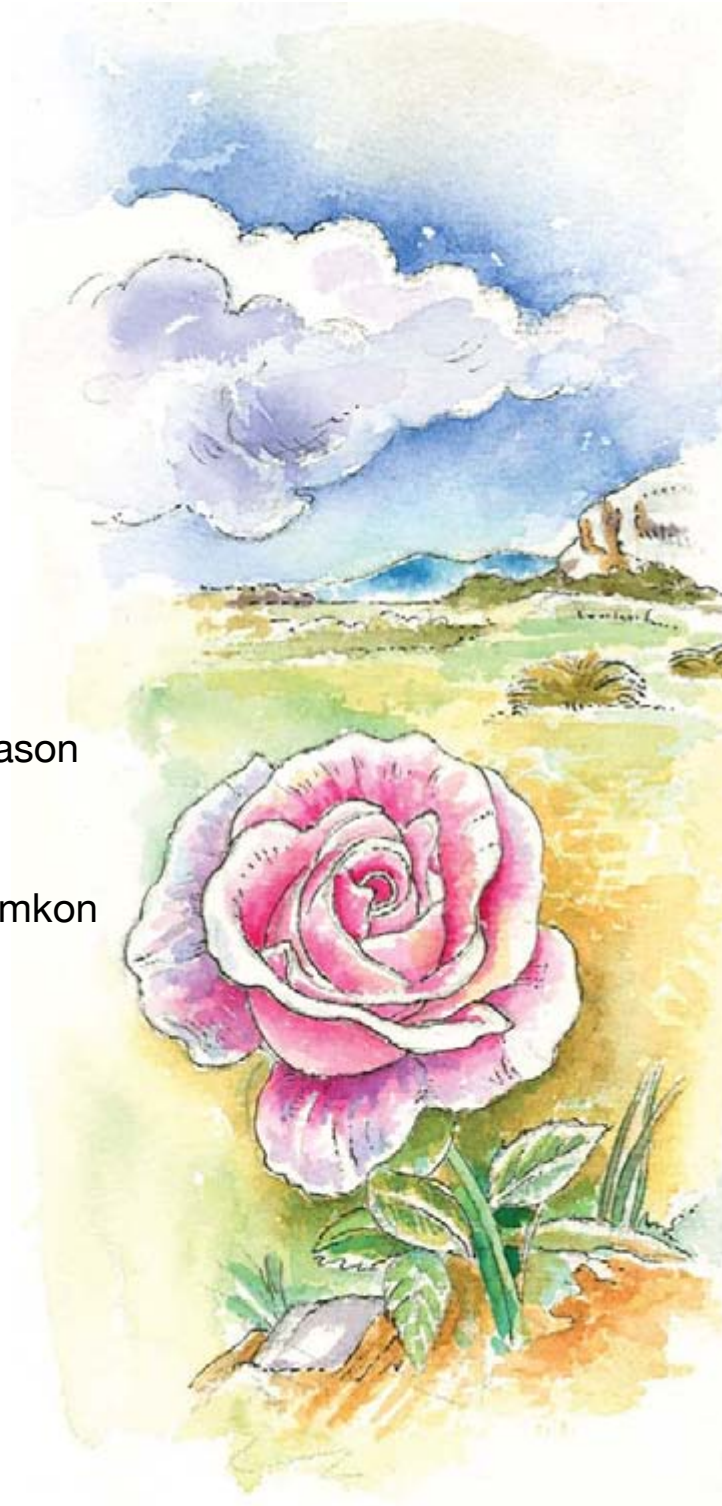
(Tsamal lo'il)

B'a jun takin job'
Ja azul satk'inali
Xwololi ek'
Jun b'ome ason.
Jun yal nichim yila ek'i
Moch'an wa'n chamel
Ja'xa b'a sniwan wokoli
Yalayab' ja'chuk.

Lek oj ek'kawujil, ke'n wax kala
Ja'chni oj ek'uk-a
Ye'n sjekunejaja ja jwawtik tsamal ason
B'a mi' oj ch'ay jsak'anil.

Meito ay jk'ujol, mito xk'ana oj chamkon
Wax k'u'an ja wa lekilali
Jun t'uje ts'ujul
Jasyujil ja oj chamkoni.

Ja'xa kalax asoni
Tsamalxta xwololi-ek'e
Ja yajni ek'i ja'ch yala: mix b'ob'ku
Oj Kohtla jun tsamal nichim.



Ta b'i spetsanil ja chamk'uli
Oj ts'ujuk ja nichimi
Wax pensan mi' malanuk oj kab'e
Sok ja ya'lel ja niwanlek ja'i.

Ja nichimi sjik'a sk'ujol
Ja'xa asoni juts'in chijkaji
Chamk'ujolxta kayan-ek' yuja ik'i
Sok stuluyi ja sututeli.

Sk'utsu ja k'ik'inal b'a yaxk'uli
Sok jun niwan ja'
Chikani b'a stojo'a
Wax nochjiyu ja chamk'ujoli.

Ti' yab' sk'ujol
Jun smajlajel mi san'a sb'ej-a
Jak jun syajal sk'ujol
Ja nichim jelxa ajulasb'aji.

Ja b'a luwar b'ayi
Juts'in cho kumxi
K'ot b'a jun job'
Ja yajni och ja k'ak'ui.



Ja nichimi te'y b'a sti' sat
Juts'in slich'a ja smojchili
Sok stika sok ya'l sat
Tsamalxta lo'lani.

“K'e'anxa, ke'na, tuluxab'aj
Ki'ojanawi ja jas tsamali”
Ja nichimi mi' sjak'a
Yujk'a chamelxa.

Nolo b'a wa waltsil
Ja lo'il iti'
Koltan ja ma' sok yok'el
Wa sk'awi skoltajeli.

Ma' wax ok'yuj oja kolta
Mok tajkeluk ak'el
Jel chamk'ujo oja k'ul jun lekilal
Ja yajni mini-ay sb'eji.

Luis Fernández G, “La flor y la nube”, en *Nueva serie Don Vasco*,
OZDA, México, 1857, pp. 73 y 74.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Jun chulchul, jun wo' sok jun ts'eb'oj

B'a jun k'in, ja ch'uch'i wax ya ok'uk ja biguluni, ja *iguanai* wa stsijun ja *guitarra*, ja'xa ja wo'i ye'n wan ts'eb'anel, ja pa'ayi lapan sgabacha, ye'n schol wa stojb'es ja wa'eli sok wa sk'epa.

Ja ma'tik mi' lokjiye'i, ti'ni jakye t'ukan b'a chikin na'its, wax cho ts'ebaniye tsats b'a oj iljuke sok oj payjukekoni.

Takal takal k'ot ja ma lokub'ali, tsamalxta ja sk'u'e'i, ja ma' k'otye b'ajtani jani tantik chichi, ja'xa ma k'ot tsa'ani ja'ni ja ib'oyi yuja lom smajlato ja yech kawuji.

Yajni ek' juts'in k'e ja cha'neli. Xjononi ja yoguel ja *guitarrai*, ja bigulini sok ja snuk' ja wo'i; spetsanil wa'ne cha'nel ja tuk tukil chante'i, ja'xa ja ijkin sok ja useji wa'nexta k'umal yuja yelaw ja sk'u'e'i.

Ti' wax yalyab' ja usej ja ijkini:

- Ja' ki'oj ja yelaw ja spu'uxil ja niwanlek ja'i, tsamalek sk'eljel ja sat k'ak'u'i.
- Ja' ki'oj ja yelaw ja a'kwali', tsamaxta wax ya wayan —jach' sjak'a ja useji'.
- Pe ja kelaw ja ke'ni te'y b'a lu'umk'inal sok b'a satk'inal b'a yoj ason —jach' yala ja ijkini.
- Ah, pe kechan tiwi. Ja ke'ni ayon b'a satk'inal, b'a lu'umk'inal sok b'a yaltsil ja winik jumasa —cho jach' yala ja useji.

— Miyuk, ja kelaw ja ke'ni masni tsamal-a —sjak'a jachuk ja ijkini'.

— A'nima xawala ja'chuk, yajni ti' ayon b'a wats'e'el mi tsamaluk ak'eljel —cho yala ja usej.

Ja ye'nle'i jel wa'ne k'umal sok ja yelawe'i, ja'xa ja wo'i jelxa sojan ja snuk'i yuja ts'eb'oji, ti'xa yala mixa oj ts'eb'anuk-a, oj tul pilan jchol.

Yajni jawi ti'xa sje'a sb'aj jun yal chulchul, tsamalxta wax ts'eb'ani ti' yala ye'n oj yi'kanyi ja shol ja wo'i, ja'xa yaj yila ja tan wo'i jel k'e ja skoraja, mi sk'ana ma oj ochkan ja b'a scholi, pe ts'eb'anini ja chulchuli. Jelni tsamal ja smaklajel-a, ti'xa sta'a yorail oj jijluk juts'in-a, ja'xa ja tan wo'i yaj yila, waj smojta ja chulchuli, ti' yalyab'a:

— Jel tsamala ts'eb'anita chulchul, alakab'i wan-ama xana'a b'aya wapensari.

Ti' yala ja chulchuli —pes ti'ni ki'oj b'a b'ay ja wab'aji.

Ti'xa yala ja wo'i —yak chi'an-a, mi xana'a b'ay ja *jpensar* ja ke'ni, *más* lek kax cha'nan t'unuk, ti' lats'eb'ani'a—. Yajni sutusb'aj ja chulchuli b'a oj sk'el ja ma'tik wa'ne cha'neli, ja tan wo'i waj sjapyi ja *sguitarra* ja *iguana* ti' sk'okoyi b'a yolom, toj chamel waj ja chulchuli, jach ch'ay ja yok'eli.

K'umani sk'ulo ja wo'i: mi' ma' wax ts'eb'ani jastal ke'na, kechan ke'n tsamal wala ts'ebaniyon. Lajan b'isok mini t'un ma' ya'a caso ja yajni chama chulchuli, ye'nxani stuluwe'el ja xanich jumasa.

Mi' ch'ak ja k'ini, ja wo'i a'nima tupelukxa ja snuk'i, ts'eb'anitolek, jitsanlek korajalek wa xyilawe ja tan wo'i.

Mi' ek' lek ja k'ini, yuja lom aji cham-winiki. Ja'xa ja cho'tik ma' mi' a'ji swa'ele'i kechan ok' sk'ujule, a'nima ay wa'in xyab'ye'a, kechan sb'uk'u sya'al sti'e ja b'a t'ukane'ek'i. Jun ch'ojate' t'ukan b'a jun k'ab'te' wan wayel, ti' wan waychinel-a, wanb'i xyila ke tey b'a jun k'in, ja b'a k'in jawi mib'i ma wax kan k'elan, yentorilb'i wax och ja ma wax k'oti', wanb'i xwa'ye, wax cha'niye cho wanb'i sts'eb'aniye, pe wajto yab'i eltajan ja nan ixawi. Sak'wi. Wan waychinel aji.



María Roselia, Jiménez Pérez. "Un grillo, un sapo y un canto", *Relatos tojolabales*, Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, México, 2002, pp. 17, 19 y 21.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Jasyuj ja wax ok' ja bonete



(Lo'il)

Axa jitsan jab'il, b'a jun yoj job', ti' kulan jun winik sb'i'il *Manuel*. Ja ye'ni jel sna'a jitsan jastikjunuk, chikan jasun-a, wa sta'a; ti' kulan aji b'a b'a niwanlek jchonab'iltik *México* sok b'a jun *lado* k'ote.

Jel lek x-ilji yuja jel lek sk'ujoli, wa skoltan ja smoji sok mi' yuj wa sk'ana sts'akol. Mimi t'un xyala mi' oj wajuk b'a jun wa'el sok mi'yuj wa sk'ana jas tsamal oj a'jukyi.

Jun k'ak'u'il jel juntiro ja k'a'u yuja yixawilni mayo ja b'a k'ixin k'inal ili', ja b'an *José* sloko wa'el ja b'an *Manueli*. Ja *Joséi* wa'n st'osjel jun iwana b'a oj stojb'es jach'sok yajnal sok ya'lel, ja yajni k'ot ja yunini, ja yal keremi sch'utu ja ib'e te'i, ti' sjob'o'a.


—Jasyuj ja wax ok' ja bonete tat.

Ja *José* mi' jas yala ja'ni sk'ojolan ja stojb'esjel ja wa'eli, ja'xa yal keremi wajtajnuksok chotik yal chitam wa'ne k'uxuj ixim.

Ja *Joséi* kan sk'ul *pensar*; meran jasyuj ja wax ja bonete, yuma wax xiwi, yuj wa'in ma ja'yuj ja k'ak'ui, oj job'yi ja b'an *Manuelise* wani sna'a ja ye'na.

Yajni ch'akye wa'eli, ja b'an *Manuel* sok ja *José* och lo'lanuke yuja syajal ja k'ak'u *mas* yaj-ay yuja jab'il ek'ta'i. Ja b'a *Manueli* yala ke jab'iyuj ja jel wa'n k'utsjel ja te'altiki, tixa sjob'o ja *Joséi*.





— B'an *Manuel* wanma xana'a jasyuj ja wax ok' ja bonete.
Ja b'an *Manueli* kan jakan juts'in, stasna jun may, ti' yala'a "mix
na'a" smab'a chab' sok'e ja smayi.

Ja *José* chanto yab'a jastal jak'jiyi'i cho ti' yala'a:
B'an *Manuel* kala ke'n ta waxa na'a jasyujta, kilunejni wax ok'a,
jaye xama *tiempo* wa'n ok'el ala yal te'i —yalasb'aj ja *José*.

Takal takal stulusb'aj ja b'an *Manueli* —ti' xkalawab' jechel jach
yala sok ti'xa waja.

Ja *José* jun a'kwat mi' way yuja wa *spensara'an* jastal oj sna' ja
b'an *Manuel* jas b'ej wax ok' ja bonete, ti'xa cho jak sk'ujol mi'
kechanuk ja bonete waxok'i sok chomajkil ja parota, ja ule sok
tuk te' jumasa, yajni elumxa ja k'ak'u, sts'ijb'a sk'ujo jas oj yut ja
b'an *Manuel* b'a oj sna' jasyuj ja wax ok' ja te' jumasa.

Ek'a sakb'eli ja'xa b'an *Manueli* mi sje'asb'aj, ek'a ora b'a wa'eli
mi' cho juli, ocha k'ak'u ti'xa k'ot wa'nxta xu'nel-a cho wa'n
slo'jel jun *pitaya* sok kuchanyuj jun koxtal ti' sk'eb'ayi'q *José*
sok ti' yala'a.

— Jastal xawab' *José*, tojb'esjan t'un jkajpetik, jela jas oj lo'iltatiki,
ja *José* ti'xa stojb'es-a sok ti'xa sjob'o'a —B'an *Manuel* ja
na'atama jasyuj ja wax ok' ja bonete.

- Jna'ojxa, jach sjak'a.
- Ay ki'ojawi jun lo'il, chanto oja wab'i, ja'ch yala'a José —mi' kechanuk ja bonete wax ok'i sok chomajkil ja parota sok ja ule wax ok'ye.
- Ja b'an *Manueli* yala ke ja'chni'a, wanxanib'i sna'a'a.
- Jasyuj ja wax ok'ye'i.
- Mi'yu ye'nuk wax ok'ye, ja'ch sjak'a ja b'an *Manueli*.
- Macch'a ta ja'chuki. Ja mentik chan te'y b'a te' jumasa,
- Jal schanul, jastaltik ja yal schajnuli. Sjob'oyi.

Jun tik'e yal chan lajansok schajnul chab' wax ochye nok'an b'a ste'il sok b'a spo'wil ja te' jumasa, wa smats'awe ja yal ya'leli, ja'ch wax ek'yujile ja k'ak'u ja'yuj wax t'ujpiji ja ya'lel ja te'i lajansok wa'ne ok'el.

- Ja'yuj mi' ya'l sate'uk.



Martín Tinoco Santoyo (recopilador). Sebastián Santoyo Aguilar, informante. “Por qué llora el bonete”, *Cuéntanos lo que se cuenta*, Consejo Nacional de Fomento Educativo, México, 1987; pp. 45 y 48.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Ja azul slam ju'unie

John Thane, jun kerem *norteamericano* jelni sn'a juntiro cho jel xyi'aj *gusto* oj sneb' jitsan jastik junuk-a, wax a'jiyi *mandar* b'a ja'chuk wax a'tiji, yajni waj a'tel b'a niwanlek chonab' b'a *Francia*. Ja kerem jawi mitoni jun welta sk'utsunej ja miwanlek ja'i cho mini t'un sna'a k'umal b'a *francés*.

Jun och k'ak'u'il ti' k'ot b'a *París*, waj b'a jun *hotel* tsa'an waj b'a wax uk'xi kajpe. Mojanxta kulan-ek' jun tsamal ak'ix *francesa*, och i'talajuk tse'e. Ja'xa ye'ni mini skisa'a. Ek' cha'oxe *minuto*, ja ak'ixi ya el jun *azul* ju'un b'a yoj spis-olom, st'ijb'unej xe'n lo'il ti'xa ya mok'yi b'a yok ja keremi. Tsa'an stojtol k'eltala'an ja kerem *norteamericano*, ti'xa k'e' tek'an wewo ja ak'ixi schayasb'aj b'a spimil ja *cristiano* jumasa te'ye b'a *bulevari*.

K'ik'lek ja k'inal yila, jel cham k'ujol kan yuja lom mi' skisa sok yuja jelni tsamal yila *smodo*, Ja'xa *Thane* stulu ja ju'uni b'a mok'eli. Ts'ijb'unub'al xe'ntik yaman lo'il. Ya jak sk'ujol ke ts'ijb'unub'al kanyi jastal ju'un b'a ya'jelkan b'a sb'aj ye'na, sk'anayi sk'ujol ja *camarero* oj ya ek' sts'ijb'ajel b'a yab'al ye'n ja kerem yuja mini wa sna'a jasuk'a wax yala'i. K'umajiya stukul ja jastik ts'ijb'unub'ali, aljiwab' ja kerem jaw oj sjiplan wewo ja b'a wax chonji kaj'e jawi.

Yajni kumxi ja b'a *hoteli*, scholoyab' ja *administrador* jasuk'a ek'yujicho sje'ayi aju'uni. Ja *administrador* jawi jel tuk k'eltalajiyuj, mini t'un aljiyab' jas sb'ej kechan aljiyab' oj sjiplan wewo ja *hotel* b'a'yi.

Jel yi'aj juntiro chamk'ujolil ja *Thane*, ti'xa snolo ja *azul* ju'un b'a yoj *sbolsa*, *spensara'an* mixa ma oj sje'yi aju'un jaw b'a miwanlek chonab' jawi.

Yajni kumxi ab'a niwanlek chonab' sb'i'il *Estados Unidos*, scholoyab' ja ma' wa sna'a cho yen yajwalil b'a a'tel wax a'tiji'i, jelni lek sk'ujol-a ti' sb'aj b'a *Francia* cho jelni lek xyila sb'ajsok ja stat ja najate'a. Ja *presidente* ek' sk'ojol ja yen ta yuj tajneluk ma jastal jun lom yaljel. Jasa ja keremi ti'xa cho sje'ayi ja ju'un jawi, ja *presidente* stojtol k'ela ja keremi wax cho sje'talan ja sk'ab'i, jipjiyi b'a sat ja ju'un jawi. Ti' cho aljiyab' oj ya'kan wewo ja *oficina* sok cho aya' sk'ujol mixani'ay ya'tel ja hora jawi. Xlokolji'xta elel b'a *calle* ja *Thane*. Mini kechanuk chamk'ujolil yi'oj b'a yalt-sil-a, ja *scarrera*i sneb'uneji yikla ke mixani ojto makunukyulil-a... yuj smul ja yaljel ts'ijb'unub'al b'a *azul* ju'un jawi'.

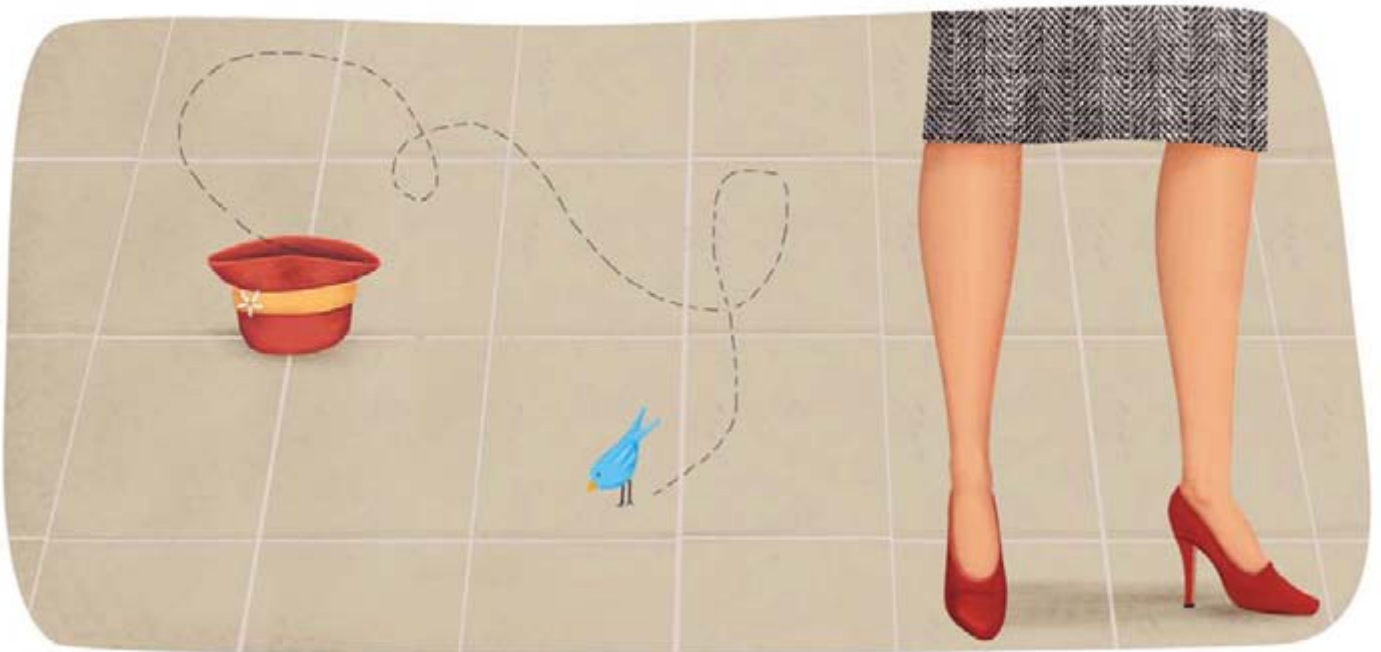
Ts'an jak sk'ujol jasuk'a oj sk'uluki. Jun talna alats *francesa*, waj b'a snaj, scholoyab' ja jastalti ch'ak ekyuji cho yalayab' spetsanil ja schamk'ujoli. Ja ixuki tojlek yala kechani oj yal sb'ej ja jastalti stukil k'umal ts'ijb'unub'ali. Ja *Jhon Thanei* och kulan b'a jun kujlayub' ya el jun stajnob' b'a *sbolsa* ti' ya' kajan b'a jun *mesa* b'a sts'e'ele.

Ti yalayab' ja talna alats jaw ke wa sk'ana tsamalek oj tsijb'ajukyi b'a yab'al ye'na – mik'ab'i stojb'es yalaniyab' tojlek ke mixa oj el sak'an ja b'a na'its jawa.

Ja ixuki snika ja s-olomi cho sxija ask'ab' b'a oj syam ja ju'uni.

Ja'xa *Thane* jawi ya ochko ask'ab' b'a *sbolsa* b'a k'ajyel wa snolo aju'uni, ti'xa ch'ak sle'tala'uk b'a spetsanil ja *sbolsai*, mixa ti' yi'ojuka. Mixani yujto sta'aja.

Ja'chuk mini lom sna'a sb'ej ja jastik junk'a wax yala aji ja b'a *azul* ju'un jaw-a.



Alberto Payson Terhune (norteamericano), "La hoja azul", *Antología-Narraciones*, pp. 472 y 473.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.

Yayjado ja chajab'aki

(Lo'il)

Ja yajni xiwkan ja keremi, ti' yala ke mixa oj k'ulaxuk ja jasuk'a ek'ta'i. Ti'xa waj ja chajab'aki.

Ek' jun ek'ele, ko' chamel ja tsamal ak'ixi kechan ja yak'ix jaw ja reyi. Ja *monarca* waj spay ja lekil ajnanumi mito x-ochk'ot ja b'a'ya chamumi, aljiyab' ke tayuj tojb'iyujil oj a'ji nupanuk sok, tsa'an oj pax reyil b'a niwanlek chonab'i.


Jelni lek yab' ja ak'a a'ani yuja ja'ch yala ja tsamal ak'ixi, jasa... b'a yib'el sch'at ja chamumi te'y ja chajab'aki.

Jel tux xk'elwani, b'a mi' oj ch'ay sk'ujol ja jas k'umb'ita sk'ujoli.

Jelni tuk yujil ja jel tsats yab' ja jastal ayi. Jun tsamal ak'ix, yuja oj b'ob' sche'umuki sok cho ojni i'juk b'a jun tsamalek luwari...

Ja chajab'aki mini tajneluk ja jastik yala'i. Ja tsamal ajnanumi sk'ulan ja ya'an ja jastalni ya'yi ja stat ja ak'kixi ya och sk'ajk'al ja k'ulil a'ni. Ja tsamal ak'ixi b'atito el ja b'a ch'n naitsi jits'in tojb'i.

Yuja stsamalil yaltsil ja ajwalali (rey) sok ja sneb'uman jumasa mini oj b'ab' ke'naxuk-a.



Ja'chuk ja ajnanumi jelni lek wajyuj ja ya'ani, ja'niyuj ja jastalni yalunej ke oj tojb'ukyuji ti'xani spuktes ja snupanele'i ja tsamal ak'ix sok ja ajnanumi ja yajni ek' chab' k'ak'u'i.

Jasa yajni k'ot ja ajnanum b'a snaj ja chajab'aki cho och sje'sb'aj jelni yia ja xiwel ja ajnanum-a. Yuja wax jak sk'ujol ja yayjado, pe ja schamelali k'otni'a ja'chuk mixa sak'wi.

Wajye tek'an b'a jun niwan k'e'en, sk'elawe ja b'a lu'umi yilawe jitsan *millón candela* wan ajlel tuktukil sniwakil ay b'a niwaklek, b'a niwan t'usan sok b'a ch'inik najka wan ajlel.

Ja ajnanumi yilalek ja wa spitsa sati jitsanlek wax tup ja *candela* jawi, cho jitsanb'ilek wax k'i'k'en b'a yoj lu'umi stuch'il wa stsana sb'aje.

Jajni wax ajliye sok wax tup ja *candela* jumas ja'ch sk'eljel jastal niwan paman ja sliipelale'i yuja jel a'ayiki.

Sjob'o ja ayjado'ali —jastikjunk'a ja it magrina.
—Ja' wa sje'a senya b'a sak'anil jitsanlek jmojtiki.

Ja niwak *cirio* ja b'a yal chin untik; ja b'a *mas* chini t'usani ja b'a niwak winike'i, ja'xa yal chin *candela* ja b'a tat-awel jumasa cho ja'chni ja ma'tik jel saj oj chamuki.

Ja ajnanumi cho sjob'o:

- B'axa'ay ja jcandela ke'nb'a magrina.
- Ja te'y jawochi, ja'ch yala ja winiki, schutuyi jun niwan cirio b'a wa'nxa ch'akel.
- Ja'amab'a magrina —ja'ch yala chamk'ujol ja ajnanumi, —mi-yuk jna'ata lom waxa lo'layon yujil ja wax job'owi'i pe mixa oj job'wi ya'ni.
- Kalunejniwab' oj ch'ak ak'u'uk ja wax kala'i.
- Yala jun welta smoj ja cham winiki.
- Lek ja wewo ojni ch'ak jk'u'uk ja jas oja walkab'i.
- Ya'a welta ja keremi —i'aj ja k'ul ta yuj waxa k'ana'i.

Moka ch'ayki aj sak'anil yuja ojxa nupanikon sok ja tsamal ak'ixi, yuja ojni b'ob' ochkon reyil jun jab'ili, jun ixaw, jun semana ma jun k'ak'u... ja wayjado oni'a: cho a'ki lijpuj jun candela b'a jb'aj ke'na, ja ta yujk'a ojto ajyuki...

- Mix b'ob' kuj —yala ja'chuk ja chamwiniki.
- Jaxa hora jawi' ajyli acandela jawi. Yajni chiknaji; ja ayjado'ali mok' b'a sts'e'el yok chamel ja chaja b'aki, yuj slo'lani'a.



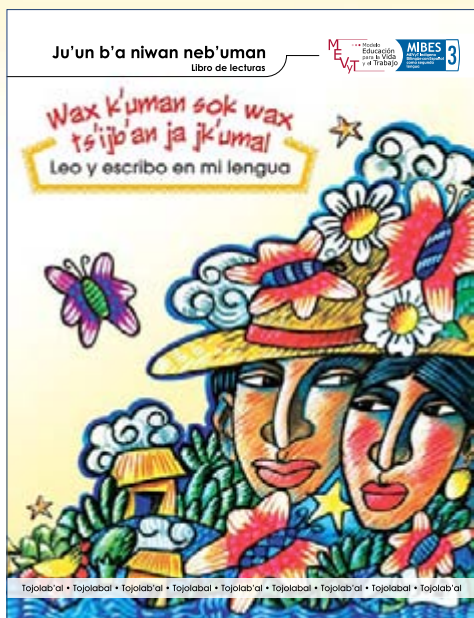
Ja'xa sok ja ajnanumi ch'ay ja jastalni yab'ali yuj oj tojb'uk sok ja k'ul jawi.

Yuja chajab'aki mini jun ma' oj slo'la'a. Ja'ni wa sna'a ja ta yuj b'ob' sok ja jastal chapanyuj ja ajnanum ja jastalni tojb'elxa aji'i.



Moisés Jiménez Alarcón. "Ahijado de la muerte", *Antología-Narraciones*, pp. 446 y 447.

Kumxan ja b'a waju'un b'a niwan neb'amani b'a oja k'uluk ja tuk a'teli.



En este Libro de lecturas se han contemplado textos de diferentes autores, obras que permiten desarrollar la habilidad de la lectura en voz alta, la identificación de algunos elementos básicos que dan cabal sentido a nuestra lengua escrita, así también se consideraron textos recreativos que permitirán poner en juego la imaginación del lector. Estas obras fueron seleccionadas, pensando en las actividades contempladas en el Libro del adulto y la importancia del aprecio que deba tener la palabra escrita.

Ja b'a Ju'un it b'a sk'umajeli a'xel ochuk ju-juntik lo'il b'a ts'ijb'anum jumasa. Lo'il jumasa b'a oj makunuk b'a sneb'jel sk'umajel tsats ja ju'uni sok b'a oj na'xuk sb'aj ja jk'umaltiki. Cho jachni b'a oj jpensaruktik jasunk'a wa sk'ana oj yal ja ts'ijb'unub'ali. Ja lo'il jumasa iti' tsa'xi b'a oj makunuk ja yajni x-a'teltaxi ja ju'un b'a sneb'jeli sok ja st'ilanil ja sk'umajel sok sts'ijb'ajel ja jk'umaltiki.



Sk'epjel k'eb'ub'al
DISTRIBUCIÓN GRATUITA